

Tensions i ruptures de la societat catalana en el procés de formació de l'Estat Modern. Una reflexió

Eva Serra

1. Feblesa estructural del sistema feudal català

a) *La crisi* de la baixa edat mitjana és una crisi del sistema feudal i tingué efectes estructurals. Les guerres pageses del XV havien tingut un programa no solament contra la servitud sinó també a favor de l'útil i contra els drets depenents de la terra. Guadalupe seria la consolidació del sistema feudal i, no obstant això, les lluites pageses del segle XV permeteren un canvi d'equilibri entre el directe i l'útil (consolidació de l'emfiteusi entre uns sectors de la pagesia —no tots foren, però, pagesos estables—, ampliació de l'útil, mobilitat social...), si bé persistència dels drets del domini territorial i jurisdiccional i de les capbreuacions.

b) *Els efectes* d'aquests fets sobre la renda encara no ens són coneguts. Montserrat Duran s'ha arriscat a estudiar l'evolució de la renda feudal del 1500 al 1800 i, grosso modo, ens diu que malgrat l'embranchida de la segona meitat del 700 les sèries que analitza de l'Alt Urgell, la Conca de Barberà, el Tarragonès, el Baix Empordà, demostren que en molts casos no és suficient per recuperar els nivells que aquesta renda havia tingut en el seu millor moment —especialment en l'etapa que, segons les sèries, aniria entre 1545-1585, la qual cosa li fa afirmar que la renda feudal entre el segle XVI i XVIII registraria, independentment de les fluctuacions de conjuntura, una profunda tendència a perdre terreny. Arreu entre 1750-1780 la renda feudal, com a màxim, només recuperaria els nivells de l'ingrés aconseguits dos segles abans, i això en

el millor dels casos. Ens mancaria, encara, un estudi de l'evolució de la renda feudal, abans del 1500 per a confirmar la tesi de Bois, segons la qual, l'etapa pletòrica de la renda feudal se situaria el XIII, i aquesta experimentaria un descens de 1315 a 1450 i entre 1450-1500 només recobriria nivells anteriors al 1400.

c) Si aquesta lectura és certa podríem afirmar que la incidència de la crisi de la baixa edat mitjana sobre el feudalisme català podria ser l'origen de la seva feblesa econòmico-social política i militar que li impediria ser el motor d'un nou estat feudal propi. El sistema feudal català seria feble en un doble sentit socialment davant una sòlida pagesia i una sòlida estructura urbana i d'universitats i dèbil políticament i militarment per a resistir amb èxit l'aparell del nou estat feudal (hispanic o francès). Casp no seria ni la iniquitat dels romàntics ni l'autodeterminació d'un poble del senyor Menendez Pidal. Iniciaria el preludi de la formació d'aliances patricio-nobiliàries, d'una banda, i nobiliàries hispàniques, de l'altra, amb garanties feudals més segures. La causa d'Urgell troba sembla, sobretot, solidaritat al País Valencià, i no pas entre la noblesa pròpiament dita. La dinastia Trastàmara no és una anècdota, és el moment inicial del feudalisme hispànic. Els Trastàmars coronen aleshores els seus èxits feudals. Per primera vegada entra un exèrcit castellà al País Valencià (es repetirà amb les Germanies). El "*adelantado mayor de Castilla*", Diego Gómez de Sandoval, amb 1.500 homes a cavall, havia ja entrat a l'Aragó (i després ho fa al País Valencià) amb l'excusa de protegir la família de l'arquebisbe de Saragossa Garcia Fernández de Heredia (partidari primer de l'Angevi i després del Trastàmara). (Ferran Soldevila).

2. El sistema feudal català en els segles XVI-XVII o en la transició del feudalisme al capitalisme

La societat catalana, malgrat Guadalupe, no deixa de ser una sòlida societat feudal. Ara bé, proposaria observar tres eixos de qüestions i la necessitat d'observar-los en el seu conjunt i simultàniament en la seva globalitat:

A) Una reacció feudal interna a la societat catalana

Redefinició del sistema feudal, per mitjà especialment de les *capbreuacions*, o de l'exercici de la seva influència prop del rei: *pragmàtiques* del 1510 (sobre obligació de pagar lluïsmes) o de 1510-1511, 1520, 1542 sobre sistema pràctic de pagament de les deduccions de collites), o manipulant els acords constitucionals de corts com l'*acta fraudulenta* de 1553 aprovada sense l'acord del braç popular o la de suspensió del dret de redempció de les jurisdiccions al Reial Patrimoni si més no

de l'acte de Cort del 1599, perquè desconec el caràcter exacte i l'abast de la pragmàtica de sobresseïment de lluitacions de Montsó de 26 de desembre del 1553.

Recentment Xavier Torres reinterpreta el plantejament d'Elliott que parla d'inclinació delictiva de la senyoria catalana per manca de recursos, definia el bandolerisme com a guerres pels excedents de la decadència. Cosa que no pas necessàriament ha d'estar renyida amb el qüestionament que fa Núria Sales a propòsit del concepte de petita noblesa o de noblesa arruïnada. I hem d'entendre també les lluites vilatanes contra la senyoria com una pèrdua de posicions de la noblesa en el terreny jurisdiccional. El bandolerisme ha pogut ser interpretat per Xavier Torres com un fenomen de refeudalització. El fenomen sortit d'una noblesa en bancarrota en plena reacció feudal i com una altra forma de capbreuació i que vol —com diu Lluís Guia per al País Valencià— reforçar posicions en el si de la comunitat local. Permet un reforçament feudal entre els segles XVI-XVII. Entroncaria amb la guerra privada medieval i permetria una recomposició constant de l'hegemonia instrumentalitzant el bandolerisme de subsistència. En instal·lar-se la cavalleria dins la ciutat, aquesta noblesa traslladaria els conflictes del feu a la ciutat i reforçaria les rivalitats municipals i el reajustament polític entre vella noblesa i patriciat urbà no seria pacífic (lluites en el terreny de les insaculacions).

B) Transformacions. Transició del feudalisme al capitalisme: erosió del sistema feudal. Diferenciació social agrària.

Pes de la iniciativa vilatana enfront de la jurisdicció de baró

L'espai cronològic 1500-1700 comprèn dos segles en els quals moltes coses evolucionen. En primer lloc s'ha parlat molt del dilema entre urbanització i bandolerisme de la noblesa (Reglà, Elliott) però no s'ha situat tal vegada socialment aquest fenomen. Han fet bons estudis sobre aquest procés Jim Amelang i J.M. Torres, que s'encetaria en el curs del segle XV. L'aparició d'una cultura patricia, ha dit Amelang, significaria l'articulació de la noblesa en l'estructura de poder municipal. Com cal interpretar aquest fenomen, urbanització de la noblesa?, ¿feudalització de la ciutat? A les coses que s'han dit fins ara hi afegiria que abandonar el camp per part de la noblesa és, també, desentendre's de la gestió directa de la seva renda i la vigilància dels seus vassalls. Cal advertir que aquesta noblesa no abandona la presa de possessió amb el sagrament i homenatge o reconeixement del domini, per exemple, viuen a Barcelona però prenen possessió i reben sagrament i homenatge. Caldria també aclarir fins a quin punt canvi de residència és també canvi en l'administració de la gestió de les rendes: arranjaments de drets senyorials (Sola-Caminal-Torres-Canales ja han parlat de l'arrendament com una forma de participació de sectors no feudals en la renda feudal

i d'acumulació en aquest terreny). Per la meua banda penso que també caldria analitzar el procés de monetarització de la renda, però ja fora dels arrendaments dels drets senyoriais. Famílies com els Gualbes practicaven l'arrendament en diners. La inflació de la guerra dels Segadors els portà, però, de l'arrendament en diners a la parceria.

En tot cas, hi ha —sembla— transformacions en les relacions camp-ciutat i possiblement no unidimensionals. Quan s'afirma repetidament que Albuquerque trobaria suport entre les oligarquies urbanes entre 1616-1619 per combatre el bandolerisme, en especial les fautories nobiliàries (Reglà, Elliott, X. Torres), ens caldria situar millor aquest món urbà de les primeres dècades del XVII. Si és consolidada aquesta cultura patrícia de la qual ens parla Amelang, però, especialment si ens trobem davant d'una nova economia diferenciada de l'estrictament feudal. X. Torres ens diu que als darrers anys 20 del XVII la cúria ofereix notícies simptomàtiques de ruptura noblesa-bandolerisme i que la devallada del bandolerisme restaria lligada a la por de la prepotència de les quadrilles per part de la noblesa i ens parla de l'erradicació del bandolerisme els anys trenta. Per la meua banda he plantejat més d'un cop que caldria posar l'atenció especialment —si no abans— a les dues dècades anteriors a la revolta catalana: 1620-1640, en què des del meu punt de vista caldria situar l'inici de la crisi del XVII, que la guerra no faria més que reforçar o distorsionar: caiguda la renda feudal (nova etapa), traspàs del deute feudal a la comunitat pagesa, inici de la diferenciació social pagesa, expropiació pagesa —segons els llocs—, represa de les lluites de vila contra barons. ¿Com haurien evolucionat aquests fenòmens sense la guerra amb una pagesia menys endeutada? Caldria una cronologia d'aquests fets: deute comunitats via barons, conflicte viles-barons, diferenciació social pagesa. ¿La crisi del XVII és una altra etapa de crisi del sistema feudal català? ¿La guerra l'ha accentuada o l'ha distorsionada? Si més no ha endeutat encara més les comunitats vilatanes o veïnals.

C) *La crisi de la baixa edat mitjana i la de la Guerra dels Segadors*

propicia aliances nobiliàries hispàniques i la formació d'una nova estructura política feudal en expansió. La Guerra dels Segadors seria també una etapa de formació d'aliances d'un feudalisme hispànic.

3. La Guerra dels Segadors

Seguint Anderson, l'estat feudal surt com a resposta a l'amenaça social que representa la desaparició de la servitud i la necessitat de fixar un nou nivell de càrregues, suposa desplaçar la coerció política i militar de la base al cim centralitzat i suposa una redistribució del po-

der social i un nou reagrupament feudal amb la lògica militar del sistema: la guerra en el feudalisme és mantenir la sobirania sobre els vassalls, recompondre l'hegemonia, expandir l'excedent. Aquest fet a més en el cas hispànic implica entrar dins l'estratègia militar dels Habsburg. L'estratègia militar dels Habsburg implica la formació d'un bloc feudal hispànic centralitzat. Davant d'aquest fet trobem la formació d'un bloc col.laboracionista i la formació d'un bloc resistent. En el si del bloc resistent hi trobem integrades dues lògiques socials diferents: classes dominants i dirigents amb referències institucionals (pàtria) i un sector pagès o popular amb referències tradicionals al costum social (terra). L'estratègia militar dels Habsburg implica centralització feudal: fisc-allotjaments-reclutaments i guerra a la perifèria del nou sistema feudal que s'està formant d'augment de l'explotació social.

En el bloc de la resistència el suposat protagonisme nobiliari d'Elliott i de Reglà ja ha estat revisat en part per Jordi Vidal que veu jugar un paper actiu al món urbà. Ruptura feudal però no passivitat i seguidisme urbà: en darrers tempteigs documentals fets amb diverses persones en un curs de doctorat veiem la funció de Barcelona comprant i repartint armes a les Universitats i també que el censal inicial de 300.000 lliures per finançar la guerra l'octubre del 1640 és subscrit per més de 400 persones i és difícil dir que la guerra la financïin o no més inicialment interressi els nobles. Més de la meitat d'aquesta xifra de persones no és nobiliària. Solé Sanabre contraposa al pensament polític d'Olivares el de Francesc Gilabert i conclou que darrera la resistència hi hauria un programa, però caldria verificar quin model social i polític estaven projectant a través de greuges, memorials i vindicacions, mentre els desafectes a la pàtria i els traïdors a la terra s'aglutinaven entorn del nou Estat. En aquest moment es desdibuixa la societat estatal perquè la noblesa es trenca i és més forta la renda feudal dels col.laboracionistes que no pas la dels resistents. L'ús de l'ocupació militar per la integració del territori demostra que malgrat les aliances a nivell d'alta noblesa no hi ha res més que faciliti l'articulació de l'Estat Modern Feudal. Però quan es produeix la revolta dels gorretes o barretines (1687-1688), tothom diu que allò ja era una lluita social perquè no s'hi troben implicades les Institucions, és a dir no hi ha sobredeterminació política. Estic d'acord amb Jim Amelang i J.M. Torres de considerar que el 1652 —malgrat el tema no del tot aclarit de les insaculacions controlades pel rei— manté íntegre l'aparell polític català, però no és una anècdota que aquest aparell no s'impliqui amb els gorretes. Els gorretes són políticament menys perillosos i evidentment també socialment més vulnerables, alguna cosa ha passat, doncs, d'ençà del 1640-52 en el terreny no solament socio-econòmic, sinó també socio-polític i militar.

4. Estat absolutista i Institucions catalanes

Comença a produir-se una certa sensibilitat històrica per les institucions (Guia, Arrieta, Xavier Padró, J. Olivares, O. Oleart, Gil...). De la contemplació idíl·lica de les Institucions medievals s'ha passat sovint a l'apologia de l'Estat absolutista. Fins i tot en els casos en què, en teoria, o no es fa judicis de valor o es fa crítica de l'Estat absolutista ens cansem de sentir sobre les institucions històriques la cantarella següent: mer reducte de l'oligarquia estamental, constitució aristocràtica, constitucionalisme estret, o se les minimitza: reducte infiltrat de bandolerisme neutralitzades per fer una tasca de govern o de justícia o de legislació. Es defineix com arcaic el territori que no està ben travat pel desplegament administratiu de l'absolutisme. Mentre tot és reacció feudal a l'interior de Catalunya mai no es defineix l'Estat absolutista com l'expressió més acabada de la reacció feudal.

La societat catalana era una societat articulada a través d'un aparell institucional, institucions reials incloses, amb un cos de lleis. Que té un caràcter estamental d'acord però que ha de ser atès amb precisió perquè fou un terreny de referència i lluita social interna.

No s'han estudiat les institucions ni la dinàmica social i política que passa per les mateixes. Només frondisme? ¿Només separatisme nobiliari? S'ha atorgat caràcter *dinàmic* a l'absolutisme i caràcter *estàtic* a l'estructura política catalana. Caldria un estudi de la dialèctica social i política en el marc del sistema institucional català. No més defensives. En la resistència hi ha un programa. Ben sovint caldria distingir realisme d'absolutisme. Existeix un realisme popular que té molt poc a veure amb l'absolutisme feudal. Però les institucions històriques com la revolta pagesa estan mancades d'interpretació pròpia. Els homes del vuit-cents, especialment Coroleu i Pella i Forgues, saberen descobrir en les institucions un aparell estatal però caigueren en l'error de fer-ne una lectura liberal. Vicens Vives posava en evidència aquest error dient que llibertat era privilegi i posava les bases per a la seva incomprensió total i per llarg temps. Cal evitar —diu Víctor Ferro— analitzar les relacions Catalunya-Corona com l'estreta dialèctica particularisme-interessos generals, o usar la paraula neoforalisme perquè no era un règim particular d'un mateix regne sinó les lleis i les institucions d'un Estat, lleis no pas particulars sinó pròpies. No era una autonomia política era un Estat.

Tres punts caldria tocar: Absentisme de la corona, Corts-Diputació i Reial Audiència. Mirar de no caure en un tecnicisme jurídic en la interpretació dels fets institucionals i jurídics.

1. *L'absentisme reial* només s'analitza en termes d'ostracisme polític per a la noblesa (pèrdues de patronatge de clientelisme, de serveis, de recompenses). Sí, però, és una *anàlisi estreta*. És una visió estreta

del paper del rei en el sistema polític històric català —dirà Víctor Ferro— perquè el rei era agent i subjecte de relacions jurídiques, permetia legislar i la seva absència i dipòsit de la seva funció en mans d'un magnat foraster que no entenia res *paralitzava les corts* reforçant la tendència a l'anquilosament dels interessos oligàrquics propis de tota inèrcia institucional. El no funcionament de les corts *perjudica* més les noves forces socials que no pas les velles. Per exemple, per al País Valencià, Guia ha demostrat com hi ha una lluita i no és el mateix obtenir les coses per gràcia o per llei. ¿Fins a quin punt aquest fet a més pot reforçar —amb el relleu paral·lel de la tasca militar de la noblesa— la violència feudal?

2. *Les Corts* ja hem vist que era lloc de conflicte i tal vegada les derrotes del braç militar s'expliquen en bona part també per la manca d'activitat regular. Debilitades per la sobredeterminació de l'absolutisme. Una representativitat, malgrat que no podem oblidar l'hegemonia dels barons hi era. I, a més, poc o molt els pagesos estaven representats en l'estructura municipal. En tot cas seria necessari que aquesta representativitat en un marc estamental d'una societat en procés de canvi no fos del tot menystinguda, si més no, en comparació amb l'aferriçada negació de l'estat borbònic.

La preponderància dels privilegis podia, a més, haver-se accentuat amb la sobredeterminació política d'un nou estat força abans del XVIII. Així, per exemple, podria interpretar-se la instrumentalització de la constitució "*Poc valdria*" de 1481 dita correntment De l'Observança com a conseqüència de la reforma de la Diputació de finals del XV i de la manca de reunió de Corts. La política legislativa seria substituïda per una política jurídicista. Més que immobilitistes les institucions —diu Ferro— foren immobilitzades. És evident que tampoc la pròpia societat no tingué força per impedir això. La solució judicialista o defensa judicial de la legalitat —diu Ferro— es clou amb el tribunal de contrafacció, projecte de 1626-32 fracassat pel fracàs de les Corts, però també per l'oposició de la noblesa, perquè això suposava el control constitucional sobre les seves jurisdiccions. Aquest tribunal s'obtenia en les corts del 1701-02, 1705-06 les quals eren una florida legislativa en bona part treta de la doctrina del segle XVII i si bé atorga paper desorbitat a la noblesa en l'elecció de magistrats a l'Audiència, aquests —els nobles— queden sota el tribunal de contrafacció.

3. *La Diputació* mereixeria un estudi seriós per la seva funció de defensa de la llei aclarint el sentit d'aquesta defensa, i per la seva capacitat fiscal autònoma aclarint-ne també el seu caràcter. Perquè la visió de les seves finances en termes exclusivament de corrupció resulta parcial i poc aclaridora.

4. *En relació a la Reial Audiència.* Bèstia negra del vuit-centisme. Ha estat exaltada com a instrument de l'absolutisme o bé rebutjada com a tal. ¿La Reial Audiència fou expressió d'un realisme popular sense connotacions absolutistes? Ho fou en part? No sé si s'ha tret tot el suc a l'afer del 1599 contra la 3a. sala de l'Audiència. En aquest sentit els estudis de la Reial Audiència i la seva magistratura ens podrien aclarir si anem ben encaminats, i qui són aquests lletrats que estan desplaçant els cavallers en la direcció dels afers del país, de què va aquesta jurisprudència que crea dret comú. La Reial Audiència, gran concentració judicial —ens diu Ferro—, amb una amplitud i facultat d'evocació important com esperem que ens mostri Jordi Olivares, tant si el tribunal inferior era reial com si era senyorial. ¿Podem tal vegada observar els atacs a la Reial Audiència com el ressentiment dels sectors oligàrquics jurisdiccionals contra una magistratura que repetidament o sovint s'oposava als seus interessos? D'aquí la pressió de la noblesa de controlar-ne els nomenaments (Corts 1701-02/05-06) i la provisió d'oficis en la judicatura? Es tractaria d'un realisme no tant monàrquic com antiaristocràtic com ha assenyalat Guia pel cas de Crespi al País Valencià?

Aquestes Institucions són defensades per les armes —per una bona part del país (actualment s'observa que el botiflerisme és una cosa més complexa del que s'ha dit)— a la guerra de Successió i són liquidades per l'ocupació militar estrangera amb moltes conseqüències negatives per al país. Els beneficis particulars —ha dit Lalinde en una ocasió— moltes vegades, a la llarga, han esdevingut beneficis nacionals. És tot un tema per millorar la interpretació del resistencialisme a l'antic règim. Privilegi no és llibertat, però el privilegi pot tenir connotacions defensives contra un increment general de l'explotació.

No hi ha, a més, decadència institucional entre el XV i el XVIII malgrat la decadència política —diu Ferro— la legislació del 1701-1706 es deu a suggerències doctrinals del XVII. No s'enderrocaren per l'acció de forces internes sinó per l'ocupació de les armes estrangeres. Cap paral·lelisme europeu en l'aplicació del dret de conquesta d'uns regnes cristians d'Europa. L'amnistia de 1725 (article 9 de la Pau de Viena) restà reduïda a l'àmbit privat. Finalment érem un país obedient. Ara sí —diu Ferro— que es pot parlar de pactisme en el sentit de tarannà transigent i contemporitzador. Al XIX hi arribem amb la despersonalització institucional d'un segle. Quedàvem integrats definitivament per ocupació militar en el nou estat feudal, diferent de l'Estat medieval en dimensions territorials, potencial humà, capacitat de pressió fiscal, complexitat burocràtica, capacitat repressiva. ¿Les institucions històriques aparentment immutables tenien possibilitats de solucions de recanvi i de novetats legislatives i eren susceptibles de transforma-

ció, és a dir de ser ocupades per unes bases socials noves i no pas feudals? ¿L'estratègia militar dels Habsburg engendrà una ofensiva feudal que distorsiona la dialèctica social interna i les transformacions de la societat catalana moderna?

EVA SERRA I PUIG

Universitat de Barcelona